
ÖTÜKEN

TÜRK DÜŞÜNCESİNDE ZİYA GÖKALP

-ZİYA GÖKALP'TA TÜRKÇÜLÜK-İSLÂMCILIK ve MEDENİYETÇİLİK ANLAYIŞI-

Etem Çalık

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1394
KÜLTÜR SERİSİ: 814

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-797-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Çalık

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Karakış Basım

Baskı: ALTIN KİTAPLAR YAYINEVİ
Göztepe mah. Kazım Karabekir cad. No: 32
Mahmutbey-Bağcılar/İSTANBUL
Tel: (0212) 446 38 88 Pbx • Faks: (0212) 446 38 90
Sertifika Numarası: 44011

İstanbul- 2019

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ETEM ÇALIK 1958 yılında Gümüşhane'de doğdu. Liseyi Bayburt'ta bitirdi. 1982 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, doktorasını İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. İkinci lisans eğitimini aldığı Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1994 yılından mezun oldu. Halen İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesidir. İyi seviyede Fransızca bilmektedir.

Çalık; Hristiyan Medeniyeti, İslam Medeniyeti, Sosyal Düzen Kuralları, Suçlar ve Cezalar üzerine çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 9

BİRİNCİ BÖLÜM:
19. ASRIN İKİNCİ YARISINDA
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASÎ,
İKTİSADÎ VE SOSYAL VAZİYETİ

SİYASÎ VAZİYET 13

1- Dış Siyaset 13
2- İç Siyaset 16

İKTİSADÎ VAZİYET 21
SOSYAL VAZİYET 26

İKİNCİ BÖLÜM:
TÜRKÇÜLÜK HAREKETİ

DOĞUŞU, GELİŞMESİ VE BELLİ BAŞLI ÖNCÜLERİ 31

TÜRKÇÜLÜĞÜN İKİNCİ SAFHASI: SİYASÎ TÜRKÇÜLÜK 40

1- Hüseyinzâde Ali 41
2- Akçuraoğlu Yusuf 44
3-Tunalı Hilmi 51
4-Ağaoğlu Ahmet 52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
ZİYA GÖKALP VE FİKRİYATI

HAYATI VE ESERLERİ 57

GÖKALP VE TÜRKÇÜLÜK 65

1-Gökalp Nasıl Türkçü Oldu? 65
2- Türkçülüğün Fikrî Temelini Hazırlayan Bazı Hadiseler 66
a. Cemiyetlerin Tarihî Tekâmülleri 73
b."Milletçilik" ve "Halkçılık" Arasındaki Münasebet 76
3-Gökalp'a Göre Türkçülüğün Mahiyeti: 79
a)Türkçülüğün Tarihi 79
b.Türkçülük Nedir? 86
c. Türkçülüğün Programı 91
Lisanî Türkçülük 92

Bedîî Türkçülük 99
Edebiyatımızın Tahris ve Tezhibi 100
Millî Musikî 102
Milli Zevk ve Tehzib Olunmuş Zevk 103
Ahlâkî Türkçülük 104
Ahlâkın Mahiyeti 104
Vatanî Ahlâk 106
Meslekî Ahlâk 106
Aile Ahlâkı 108
Medeni Ahlâk ve Şahsî Ahlâk 109
Rahtî (Cinsî) Ahlâk 110
Beynelmilel Ahlâk (Milletlerarası Ahlâk) 111
Hukukî Türkçülük 112
Dinî Türkçülük 113
İktisadî Türkçülük 116
Siyasî Türkçülük 121
Felsefî Türkçülük 122

GÖKALP VE İSLÂMCILIK 125
1.Genel Olarak İslâmcılık Cereyanı 125
2. Gökalp'ta İslâmcılık 134
Gökalp'ın Din Anlayışı 134
İslâm ve İslâmcılık Anlayışı 139
Ümmet Dini Olarak İslâm 139
İslâm'ın İçtimaî Fonksiyonu 141
Hukuk Açısından İslâm 144
İslâm Fıkhının Unsurları 144
İslâm Fıkhının Sosyal Tekâmülle Münasebeti 147
İdeolojik Açıdan İslâm 149

GÖKALP VE MEDENİYETÇİLİK 158
1. Gökalp'a Göre Medeniyet Nedir? 158
2. Hars ve Medeniyet Arasında Nasıl Bir Münasebet Vardır? 159

NETİCE 175

BİBLİYOGRAFYA 178

İNDEKS 183

GİRİŞ

Bu çalışma Ziya Gökalp'ta Türkçülük-İslâmcılık ve Medeniyetçilik anlayışı üzerine sosyolojik bir yaklaşım denemesidir.

Çalışmanın ortaya çıkarmak istediği asıl problem; Gökalp fikriyatının nasıl ortaya çıktığı ve Gökalp'ın, halihazır şartların icap ettirdiği hall yollarını ne suretle görebildiğidir.

Gökalp fikriyatına geçmeden evvel, bu fikriyatın maddî ve fikrî zeminini hazırlayan iç ve dış hadiselerden bahsedeceğiz. Ancak bu fikriyatın maddî zemini olarak memleketin o günkü ekonomik vaziyetini ve iç isyanları, fikrî zemini olarak da o devrede ortaya çıkan ve bütün Avrupa'da tesirleri şiddetle görülen milliyetçilik cereyanını temel saik kabul ettik. Bu şartlardan birincisi devletin sınırları içerisinde meydana gelmekle beraber, milliyetçilik cereyanının bir neticesiydi. Tabiî ki, milliyetçilik cereyanlarını doğuran ve bir ideoloji haline getiren de 1789 Fransız İhtilâli'ydi. Ancak bu şartların varlığı neden böyle bir senteze yol açmıştı? Meselâ Batı'nın ilim ve teknikteki üstünlüğü tartışılmaz bir nispette olduğuna göre neden ilim ve teknoloji hayranlığı ve taraftarlığı mahiyetinde bir doktrin ortaya çıkmamıştı?

Yukarıdaki endişelerle bu çalışmayı yaparken, Gökalp'ı maddî ve manevî "zemin"den koparmamaya dikkat ettik. Gökalp'ın ayırt edici ideolojisinin "Türkçülük" olduğunu farz ederek, Türkçülüğe İslâmcılık cereyanından fazla yer verdik ve müstakil bir bölüm altında inceledik.

Medeniyetçilik için ayrı bir bölüm açmadık. Çünkü Gökalp'a kadar, medeniyetçilik bir ideoloji olarak mevcut değildi. Sadece Batıcılık vardı ve bunun şiddeti de Batı'dan alınacak olan müessese ve tekniklerin mahiyetine göre değişiyordu. Medeniyetçiliği ilk defa sistemleştirerek, daha geniş bir çerçeveye oturtan ve asıl büyük düşünce sisteminin tamamlayıcı bir yüzü haline getirmeye çalışan Gökalp oldu. Ancak bu gaye ne ölçüde gerçekleşmiştir? Ayrıca sistemin tamamlayıcı diğer unsuru olan "İslâmcılık" bu iki düşünceyle ne derece te'lif edilebilmiştir? İşte bu çalışmada bu suallere cevap aranacaktır.

Kitabın kaynak tedarikinden yayıma hazırlanmasına kadar bütün safhâlarda emeği geçen biricik kızım Ayşegül'üme, kitabın teknik işleriyle alâkadar olan Fatma Konal Hanımefendi'ye ve kitabın yayımlanmasında teşvik ve tavsiyelerini esirgemeyen Nurhan Alpay ve Ertuğrul Alpay beyefendilere de minnetle teşekkürü borç bilirim.

BİRİNCİ BÖLÜM:

19. ASRIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASÎ, İKTİSADÎ VE SOSYAL VAZİYETİ

SİYASÎ VAZİYET

1- Dış Siyaset

19. asrın ikinci yarısı Osmanlı Devleti için ağır bir buhran dönemi olmuş, Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesinin hallinden beri geçen 12 yıllık sulh devri 1854 yılında başlayan Kırım Savaşı ile sona ermişti. Hz. İsa'nın doğduğu yer olan ve Hristiyanlarca mukaddes sayılan Kudüs'te çıkan hâdiseleri bahane eden Rusya, Ortodoks tebaa üzerinde hâkimiyet kurma gayesiyle harekete geçti. 5 Mayıs 1853'te İstanbul'a gelen Prens Mençikof şu teklifte bulundu: "Osmanlı Devleti ile Rusya bir daimî ittifak antlaşması imzalayacaklar ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki bütün Ortodoks uyrukların himayesi Rusya'ya bırakılacaktı(r)[1]". Bu şartlar elbette ki kabul edilemezdi.

İsteklerinin reddi üzerine Mençikof, İstanbul'u tehditler savurarak terk etti.

Mençikof'un istekleri, o güne kadar soğukkanlı davranmaya çalışan İngiltere'nin tutumunu sertleştirdiği gibi, Rusya'ya karşı itidalle hareket edilmesini isteyen Fransa'yı da İngiltere'nin yanına itti.

Mençikof'un İstanbul'dan eli boş dönmesi üzerine Rusya, savaş ilân etmeksizin askerlerini Prut nehrinden geçirerek Boğdan'a soktu.

---

[1] Fahir Armaoğlu; *Siyasî Tarih (1789-1960)*, AÜSBF Yayınları, 2. Baskı, Ankara-1973, s. 138.

İngiltere ve Fransa da 27 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilân ettiler. Ruslar Sivastopol'da Osmanlı, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinden oluşan müttefik donanmasına mağlûp olurken, Kafkas cephesinde de Ömer Paşa kuvvetleri karşısında bozuldular. Rusların barışa razı olmaları ile 25 Şubat 1856'da Paris Konferansı toplandı. Antlaşma 30 Mart'ta imzalandı.

Paris Konferansı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetinde en mühim hâdise, "93 Harbi" diye bilinen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'dır. Bu savaş Osmanlı Devleti'nin hudutlarını hayli daraltmış olduğu gibi, dış politikası bakımından da bir dönüm noktası olmuştur.

93 Harbi'ne kadar İngiltere, Rusya'ya karşı devamlı olarak bir muvazene politikası takip ediyor ve Osmanlı Devleti'ni himaye ediyordu. Bununla, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkarak Balkanlara ve Anadolu'ya yerleşmesine ve böylece Ortadoğu'da kilit rolü oynamasına mâni olmak istiyordu. Bunu gerektiren şey, İngiltere'nin anılan mıntıkadaki büyük menfaatleri idi.

İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ni himaye politikasına sevk eden hâdiseler silsilesini Fahir Armaoğlu şöyle anlatır:

> "İngiltere (1756-1767) yedi yıl savaşları sonunda Fransa'dan Hindistan sömürgesini el geçirmiştir. Bu büyük sömürge İngiltere'nin ekonomik hayatında önemli bir yer tutmaya başladı. İngiltere'nin bu sömürgesi ile bağlantısı ise Mısır, Akdeniz ve Cebeli Tarık Boğazı'ndan geçmekte idi ve buna İngiltere'nin 'İmparator Yolu' deniyordu[2]".

Bu sırada Rusya'nın pozisyonu İngiltere'nin Ortadoğu'daki bu çıkarlarını baltalayacak mahiyette idi. İki dev-

[2] Fahir Armaoğlu; *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara-1984, s. 44.

letin de menfaatleri aynı bölge üzerinde çakışmaktaydı. Armaoğlu, İngiltere'nin Rusya karşısında duyduğu endişeyi şöyle ifade eder:

> "Bu sırada kuzey Karadeniz kıyalarına iyice yerleşen Rusya, Boğazlar'ı ele geçirerek Akdeniz'e inecek olursa, bu İngiltere'nin imparatorluk yolunun bu devlet tarafından tehdit edilmesi ve hattâ kesilmesi demek olabilirdi. Şu halde İngiltere için, şimdi Rusya'nın Boğazlar'dan Akdeniz'e inmesini önlemek önem kazanıyordu. Bunu nasıl yapabilirdi? İngiltere şunu açıkça anladı ki; Osmanlı Devleti'nin varlığı ve devamı, Rusya'nın Boğazlar'dan güneye yani Akdeniz'e inmesini önlemede önemli bir engel teşkil ediyordu. Bu sebepten 1791 yılından itibaren İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını engellemek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsedi[3]".

İngiltere'nin bu tavrı, 1878'e kadar devam etmiştir. Ancak bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını mukadder gören İngiltere politikasını değiştirerek karşı cephede yer alacaktır. Zîra Osmanlı Devleti, 93 Harbi'nin ardından toplanan Berlin Konferansı'nda Ayastefanos Antlaşması'nın öngördüğü statü epeyce tâdil edildiği halde yine de son derece ağır hükümlerin altına imza koymuştu. İngiltere artık Rusya'nın güneye sarkmasını engelleme hedefine başka yollardan ulaşmaya çalışacaktı. İngiltere'nin bu maksatla başvurduğu yollardan biri, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde kendi himaye ve kontrolü altında, Rusya'ya karşı tampon vazifesi görecek devletçiklerin doğmasına yardım etmek diğeri ise doğrudan doğruya imparatorluk topraklarının stratejik noktalarına bizzat yerleşmekti. Bunun içindir ki Berlin Kongresi'nin

[3] Aynı eser, s. 45.

ardından zoraki olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu havalisinde bir Ermeni meselesi ortaya çıkarılmış ve İngiltere devamlı bir suretle Ermenilere arka çıkmış, maddî-mânevî destek vermiştir. Yine, Berlin Kongresi'nde Ayastefanos Antlaşması'nın getirdiği hükümlerin değiştirilerek yumuşatılmasına yardımcı olmak ve Rus aleyhtarı bir tavır izlemek şartına bağlı olarak Kıbrıs Adası'na yerleşmekle hem Ege Denizi'nin Akdeniz'e açılan kısmını hem Süveyş Kanalını ve hem de biraz daha ilerideki Doğu Anadolu topraklarını kontrol etme maksadını güdüyordu.

Dış politikada İngiltere'nin desteğini bu suretle kaybeden Osmanlı İmparatorluğu bir başka Batılı destek arama gayretlerine düşmüştü. Bu destek, İngiltere ile dış politikada bir dizi ihtilâfı olan ve onun gibi Ortadoğu'ya açılmanın yollarını arayan, millî birliğini yeni tesis etmiş bulunan genç ve dinamik Almanya olabilirdi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, yıkılıncaya kadar dış politikasının temelini, artık, Ortadoğu üzerinde emelleri olan İngiltere ve Almanya arasındaki rekabetten dikkatli bir biçimde istifade etme stratejisi üstüne bina edecektir.

2- İç Siyaset

Bu devrenin en mühim iç siyasî hâdiselerinden birisi "Islahat Fermanı"nın ilânıdır.

Paris Konferansı devam ederken, Fransa'nın teklifi üzerine, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Müslüman ve Hristiyan tebaa arasındaki farkların padişahın bir fermanı ile ortadan kaldırılması ve bu durumun da barış antlaşmasında yer alması kabul edildi.

Padişah Abdülmecid, 28 Şubat 1856'da, Paris Konferansı'nın toplantı halinde bulunduğu bir sırada Islahat Fermanı'nı ilân etti. Islahat Fermanı, Hristiyanların mevcut hak ve imtiyazlarını aynen teyid etmiştir. Tanzimat Ferma-